

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/07/15-19>

Dərya Təngiz qızı Rəşidzadə
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
daryarashidzada@gmail.com

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA TƏCAVÜZÜ NƏTİCƏSİNDƏ DİNC ƏHALİNİN, XÜSUSƏN DƏ UŞAQ HÜQUQLARININ POZULMASI

Xülasə

Tarixən də öz terrorçu, vəhşi, amansız əməlləri ilə tanınan ermənilərin Azərbaycana qarşı təxribat və təcavüzləri hər zaman davam etmişdir. Atəşkəs dövründə də dəfələrlə sülh rejimini pozmuş və bu zaman xüsusilə dinc əhalini, ələxsus da uşaq və qadınları hədəf seçmişdir. Onların təxribatları ən sonda 2020-ci il 27 sentyabrda İkinci Qarabağ müharibəsinə gətirib çıxardı. Müharibə zamanı döyüş meydanında qalib gələ bilmədiyini görən mənfur düşmən yenə də adəti üzrə dinc əhalini, əsasən də uşaqları öz silahlarının hədəfinə çevirdilər. Mənfur düşmənin hücumları ən çox uşaqlarda dərin və silinməz mənəvi-psixoloji yaralar açmışdır. Bu məqalədə də ermənilərin əməlləri nəticəsində dinc əhalinin, eləcə də uşaqların pozulmuş hüquqlarına diqqət yetirilir.

Açar sözlər: erməni terror, dinc əhali, uşaqlar, hüquqlar, beynəlxalq konvensiyalar

Rashidzade Darya Tengiz

VIOLATION OF THE RIGHTS OF THE CIVILIAN POPULATION, ESPECIALLY CHILDREN AS A RESULT OF THE ARMENIAN AGGRESSION AGAINST AZERBAIJAN

Abstract

Historically, the provocations and aggression of Armenians against Azerbaijan, known for their terrorist, savage and ruthless actions, have always continued. During the ceasefire, he repeatedly violated the peace, targeting civilians, especially children and women. Their provocations eventually led to the Second Karabakh War on September 27, 2020. Seeing that they could not win on the battlefield during the war, the hated enemy, as usual, again targeted the civilian population, especially children, with their weapons. The attacks of the hated enemy have opened deep and indelible moral and psychological wounds in most children. This article also focuses on the violated rights of civilians, as well as children, as a result of the actions of Armenians.

Keywords: Armenian terror, civilian population, children, rights, international conventions

Giriş. Beynəlxalq humanitar hüquq üç sənəddə öz əksini tapmışdır: 1907-ci il Quruda müharibə qanunlarına və adətlərinə dair Haaqa Konvensiyaları və onun əlavəsi, Beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsi ilə bağlı 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyalarına və 1977-ci il Cenevrə Konvensiyalarına Əlavə Protokol və insan hüquqlarına hörmət prinsipini əks etdirən digər beynəlxalq hüquq sənədləri. Beynəlxalq sənədlər silahlı münaqişələrdə vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi üçün mühüm mexanizmdir və bu sənədlər BMT Təhlükəsizlik Şurasına insan hüquqlarının müdafiəsində kömək edə bilər. Bununla belə, yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq sənədlərlə yanaşı insan hüquqlarına hörmətlə birbaşa bağlı olan bir çox başqa konvensiyalar, o cümlədən “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi üzrə” Avropa Konvensiyası, 9 dekabr 1948-ci il tarixli “Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiya, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 17 dekabr 1979-cu ildə qəbul edilmiş “Əsirlərin Girov götürülməsinə qarşı Beynəlxalq Konvensiya”, 10 dekabr 1984-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş “İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara qarşı” Konvensiya, “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında”

Konvensiya, 1989-cu il “Uşaq Hüquqları Konvensiyası” BMT-nin üzvü olan Ermənistan tərəfindən dəfələrlə pozulub. Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü nəticəsində 20 mindən çox Azərbaycan vətəndaşı həlak olmuş, 100 min nəfər yaralanmış, 50 min nəfər isə əlil olmuşdur. 1 milyondan çox insan, o cümlədən 200 mindən çox uşaq işğal olunmuş ərazilərdə işgəncələrə və qeyri-insani rəftara məruz qalmış, öz yurd-yuvasından didərgin düşmüş, öz doğma torpaqlarından qaçqın düşmüşdür. Azərbaycan Respublikasının Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının 2019-cu il 1 fevral tarixli məlumatına əsasən, Dövlət Komitəsi tərəfindən qeydiyyatdan alınmış itkin düşmüş şəxslərin sayı 3888 nəfərdir. Onlardan 3170-i hərbi, 718-i mülki şəxs, 71-i uşaq, 266-sı qadın, 326-sı qocadır [Dadaşova, R. 2020, s.59].

27 sentyabr 2020-ci il tarixində atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozan Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölmələri cəbhə boyu Azərbaycan silahlı qüvvələrinin mövqelərinə intensiv zərbələr endirərək, habelə Tərtər, Ağdam, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının yaşayış məntəqələrini qəsdən artilleriya atəşinə tutmaqla Azərbaycana qarşı növbəti təcavüzə başlamışdır. Sonrakı günlərdə əhalinin sıx məskunlaşdığı yaşayış məntəqələri – Şəmkir, Beyləqan, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Goranboy, Tərtər, Bərdə, Ağcabədi və Gəncə şəhəri güclü, o cümlədən orta mənzilli raketlərlə bombardmana məruz qalmışdır [11].

Nəticədə Azərbaycanın mülki əhalisi və hərbi qulluqçuları arasında itkilər olub. Bir çox evlərə və digər mülki infrastrukturaya külli miqdarda ziyan dəyib.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı yeni təcavüzü beynəlxalq hüququn fundamental norma və prinsiplərinin, beynəlxalq humanitar hüququn, o cümlədən 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının və onun Əlavə Protokollarının kobud şəkildə pozulmasına səbəb olmuşdur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 1993-cü il tarixli 874, 884 sayılı fərmanları Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edir [11].

Oktyabrın 11-nə olan məlumata görə, ağır artilleriya atəşi nəticəsində uşaqlar və qocalar da daxil olmaqla, ümumilikdə 41 mülki şəxs həlak olub, 211 mülki şəxs yaralanıb. Silahlı hücum nəticəsində 1165 fərdi yaşayış evi, 57 yaşayış binası və 146 mülki infrastruktur zədələnərək yararsız hala düşüb [11].

Mülki şəxslərə məxsus avtomobillər yararsız hala düşüb, çoxsaylı xırda və iri buynuzlu heyvanlar, ot tayaları da məhv edilib. Su, enerji və digər mülki infrastrukturaya böyük ziyan dəyib.

Ermənistan silahlı qüvvələri beynəlxalq humanitar hüququ, xüsusən 1949-cu il Birinci Cenevrə Konvensiyasının 35-ci maddəsini kobud şəkildə pozaraq təcili tibbi yardım maşınlarını və tibb müəssisələrini belə öz hədəfinə çevirir.

Ermənistanın hərbi təcavüzünü dəf etmək, Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış əraziləri daxilində mülki əhalinin və sıx məskunlaşmış yaşayış məntəqələrinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri əks-hücum tədbirlərinə başlayıb. Azərbaycan özünümüdafiə hüququndan istifadə edərək öz suveren torpağında fəaliyyət göstərir və mülki əhalisi üçün gözlənilən təhlükənin qarşısını almaq və onların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün beynəlxalq humanitar hüquqa tam uyğun olaraq adekvat və mütənasib tədbirlər görür.

Azərbaycan Respublikasının siyasi və hərbi rəhbərliyi əks-hücum əməliyyatları başlayandan bəri dəfələrlə bəyan edib ki, hədəfdə yalnız hərbi obyektlər olacaq, işğal olunmuş ərazilərdə yaşayan mülki şəxslər, eləcə də oradakı mülki infrastruktur hədəfə alınmayacaq. Oktyabrın 4-də Müdafiə Nazirliyi həmin mülki əhaliyə rəsmi müraciət edərək onları münəqişə zonasından, xüsusilə Ermənistan silahlı qüvvələrinin atəş nöqtələrindən, hərbi obyektlərindən və hərbi infrastrukturundan uzaq durmağa çağırıb. Nazirlik daha sonra bildirib ki, onların münəqişə zonasından çıxarılması üçün müvafiq şərait yaradılacaq və bütün hüquqları qorunacaq.

Tarixən də özünün terrorçu siyasəti ilə tanınan Ermənistan hökuməti İkinci Qarabağ Müharibəsində də öz əməllərindən geri qalmadı. Döyüş meydanında məğlub olduğunu görən mənfur düşmən yerli dinc əhalini, əsasən də qocaları, qadın və uşaqları hədəfinə çevirdi. Özünü bütün dünya xalqlarına soyqırımına uğramış “zavallı” xalq olaraq tanıtmaya çalışan erməni terrorçuları Ermənistan və Azərbaycan arasında 30 ildir gedən Dağlıq Qarabağ münəqişəsi dövründə hər zaman qadın və uşaqlara qarşı istər fiziki, istər mənəvi, istərsə də psixoloji işgəncələr, sülh və insanlıqdan uzaq cinayətlər törətmişlər. Ən çox Xocalı soyqırımından bəhs edilsə də, ermənilər Qaradağlı faciəsi, eləcə də Ağdaban

və Ballıqaya qırğınları zamanı da dinc insanlara və əlbəttə ki, öz vəhşi təbiətlərinə uyğun qadın və uşaqlara qarşı misli görülməmiş, amansız vəhşiliklər göstərmişlər [Həsənov, Ə.M. 2017, s.234; 9].

1994-cü ilin may ayının 12-də atəşkəs bağlanmasına baxmayaraq, düşmən daima atəşkəs rejimini pozmuşdur və İkinci Qarabağ Müharibəsi başlayana qədər 32 azərbaycanlı uşaq düşmənin terror əməllərinin qurbanına çevrilmişdir. Bu uşaqlardan 13-ü öz həyatını itirmiş, 19-u isə ağır xəsarətlər alaraq yaralanmışlar [8].

Düşmənin 4 iyul, 2017-ci ildə Füzuli rayonunda yerləşən Alxanlı qəsəbəsini minaatanlar və ağır silahlarla hədəfə alması nəticəsində hələ 1 yaş 2 aylıq olan körpə Zəhra Quliyeva 1967-ci il təvəllüdlü olan nənəsi Sahibə Quliyeva ilə birlikdə qətlə yetirilmişdir [8].

Avqustun 12-si 1949-cu ildə Cenevrə Konvensiyalarına əlavə edilmiş, eləcə də beynəlxalq silahlı qarşıdurmalar zamanı zərərçəkmişlərin himayə edilməsinə həsr olunmuş 1977-ci il tarixli birinci protokolun 37-ci bəndində qeyd olunmuş başlıca müddəaların birində deyilir ki, silahlı qarşıdurmada iştirak edən ölkələr dinc insanlara və sivil əhalinin obyektlərinə hörmət və diqqətlə yanaşmalı, tərəflər dinc əhalini hərbi qulluqçulardan, həmçinin də mülki obyektləri hərbi obyektlərdən fərqləndirməli, öz hərbi əməliyyatları zamanı da yalnız hərbi obyektləri hədəf almalıdırlar. Tarixən də hər zaman cinayət əməlləri cəzasız qalan, hər bir əməl və özbaşınalıqlarına göz yumulan ermənilər yenə də İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı oktyabrın 11-də, adətləri üzrə yenə gecə saatlarında hər kəs yuxuda olan zaman cəbhə bölgəsindən olduqca uzaqda yerləşən Azərbaycanın ikinci ən böyük şəhəri Gəncə qadağan olunmuş artilleriya ilə hədəfə alınmışdır. Dinc əhaliyə qarşı törədilmiş bu terror hadisəsinin nəticəsində qətlə yetirilmiş 10 sivilədən 5-i qadın, yaralanan 34 sivilədən 5-i uşaq, 10-u qadın idi. Respublikamızın, son dövrlərdə çiçəklənən Gəncə şəhərinə edilən raket hücumu nəticəsində uşaqlar yalnız fiziki xəsarət almadılar, bu onlar üçün həm də mənəvi və psixoloji travma oldu. Bu hadisədə 3 uşaq həm atasını, həm də anasını itirərək kimsəsiz qaldı. Ataları Anar Əliyev və anaları Nurçin Əliyevanı itirən 16 yaşlı Sevil ilə 8 yaşlı qardaşı Hüseyn kimsəsiz qaldı. Eyni zamanda, düşmənin mənfur planının qurbanı olan Ülvi Ələsgərov və Günay Əliyevanın 2 yaşındakı körpə Nilayları da kimsəsiz qaldı [8].

Ermənistan silahlı qüvvələri artilleriyadan, raketlərdən Şəmkir, Beyləqan, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Goranboy, Tərtər, Bərdə, Ağcabədi, Mingəçevir, Xızı, Tovuz, Yevlax və Gəncə şəhərlərini atəşə tutub. Sıx məskunlaşmış yaşayış məntəqələrinin qəsdən hədəfə götürülməsi nəticəsində 3-ü uşaq, 13-ü qadın və 25-i kişi olmaqla 41 mülki şəxs həlak olub. Beləliklə, 1-ci aralıq hesabatın oktyabrın 5-də açıqlanmasından sonra bir həftə ərzində mülki əhali arasında ölənlərin sayı 19 nəfər artıb [10].

Ümumilikdə 211 mülki şəxs ağır yaralanmışdır. Onların arasında qadın, qoca və uşaqlar da var. Təkcə Gəncə şəhərində 71 dinc sakin ağır yaralanmışdır [10].

Oktyabrın 10-da saat 12:00-dan etibarən humanitar atəşkəs rejiminin qüvvəyə minməsinə baxmayaraq, Rusiya Federasiyasının vasitəçiliyi ilə Moskvada əldə edilmiş razılaşmadan sonra Ermənistan silahlı qüvvələri əhalinin sıx məskunlaşdığı yaşayış məntəqələrində mülki əmlak və digər mülki infrastruktur obyektlərini hədəfə almaqda davam etmişdir.

Oktyabrın 10-dan 11-nə keçən gecə Gəncə şəhəri "Toçka-U" raket hücumlarına məruz qalmışdır. İlkən nəticəyə görə, 4-ü qadın olmaqla 9 mülki şəxs həlak olub. Sonradan verilən məlumatlara görə müharibə zamanı həlak olmuş 100 nəfərdən 27-si qadın, 12-si uşaq idi. 6-sı uşaq olmaqla 34 mülki şəxs ağır yaralanıb. 10-dan çox mənzil, 100-dən çox müxtəlif növ şəxsi əmlak ya dağıdılıb, ya da ciddi ziyan dəyib [10].

Mənfur düşmənin hədəfinə çevrilmiş dinc əhali içərisində yaranmış vəziyyətin ən çox təsir etdiyi qrup dünyanı hələ yenicə dərsk etməyə başlayan uşaqlardır. Müharibə zamanı hədəfini müharibə meydanından dinc əhalinin yaşadığı şəhərlərə yönləndirən düşmənin artilleriya atəşlərinin səsləri, xüsusən də bu partlayışların gecə yuxuda olan zaman törədilməsi, nəticədə öz valideyinlərindən birini, yaxud hər ikisini itirərək kimsəsiz qalmaları uşaqların psixologiyasına böyük təsir göstərmişdir. Eləcə də, bu təxribatlar nəticəsində neçə-neçə uşaq, körpə həlak olmuş və ya müxtəlif xəsarətlər alaraq yaralanmışdır.

Beləliklə, Ermənistanın Azərbaycana hücumu zamanı Birləşmiş Millət Təşkilatının "İnsan hüquqları və başlıca azadlıqların müdafiəsi barəsində", "Soyqırımının qarşısının alınması və cəzalandırılması barəsində" və "Uşaq hüquqları barəsində" Konvensiyalarının müddəalarını kobud şəkildə pozmuşdur.

Törətdikləri əməllərlə Ermənistan bird aha bütün dünyaya terroru, Azərbaycan isə sülhü dəstəkləyən bir ölkə olduqlarını sübut və nümayiş etdirmiş oldular.

Avqustun 2-si, 2019-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı silahlı qarşıdurmalar zamanı uşaqların vəziyyəti ilə bağlı 8591 nömrəli iclas təşkil etdi. Burada çıxış edən BMT baş katibi Antoniu Quterreş, son illərdə baş verən müharibə və münaqişələrdə uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə qəbul edilmiş qərar və qətnamələrə əməl edilməməsini, bu qərar və qətnamələrdə müəyyən edilmiş öhdəliklərin kobudcasına pozulduğunu diqqətə çatdırmışdır. O, öz çıxışında vurğulamışdır ki, uşaqlar bütün müharibə və münaqişələrdə zorakılığa uğrayan ilk zərərçəkənlərdir. Bu müharibələr zamanı aldıkları istər fiziki, istər mənəvi, istərsə də psixoloji xəsarətlər onları uşaqlıq illərindən məhrum edərək ruhlarında dərin və silinməz izlər qoyur və onları bütün həyatı boyu narahat edir [8].

Silahlı qarşıdurma və müharibə zamanı dinc əhəlinin, xüsusən də uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üçün 1907-ci ildə Quru müharibələrinin adət və qanunları barəsində Haaqa Konvensiyası, avqustun 12-si 1949-cu ildə Cenevrə Konvensiyaları, eyni zamanda iyunun 8-i 1977-ci ildə Cenevrə Konvensiyalarına I və II Əlavə Protokollar hazırlanaraq qəbul [8].

Erməni terrorçularının törətdiyi cinayətlərə beynəlxalq aləmin səssiz qalması, uşaq və qadınların açıq hədəfə çevrilməsinə biganə münasibət bəsləməsi demokratiyaya və ümumilikdə bəşəriyyətə, ələxsus da insanların başlıca hüquq və azadlıqlarına qarşı ola biləcək ən böyük təhqir və hörmətsizlikdir. Baş verən bu hadisələrin hər biri dünyada haqq və ədalətin öz yerini tapacağına qarşı insanların inamını, ümidini itirmələrinə səbəb olsa da Azərbaycan öz əqidəsindən, amalından, yolundan dönmədi və öz gücü hesabına hiyləgər, mənfur, insanlıqdan uzaq düşmənin üzərində qələbə qazandı və tarixi ədaləti bərqərar edərək bunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. 44 günlük Vətən Müharibəsində qazandığımız bu qələbə bir daha ordumuzun gücünü, Ali Baş Komandanımızın səriştəsini, idarəçiliyini, xalqımızın birliyini bir daha gözlər önünə çıxardı və bu qələbə haqqı, ədaləti bərqərar etmək yolunda hər zaman sülh yolunu seçməyə çalışan, müharibəni yalnız müharibə meydanında aparən bizlərə nəsib oldu.

Nəticə. Ermənistanın 2020-ci il sentyabrın 27-də səhər tezdən başlayan təcavüzünün yeni mərhələsi artıq insan hüquqlarının ciddi şəkildə pozulmasına gətirib çıxarmışdır.:

1. Ermənistanın raket və artilleriya silahlarından mülki yaşayış məntəqələrini və obyektlərini, eləcə də həyatı əhəmiyyət kəsb edən infrastrukturaları qəsdən, fərq qoymadan və sisteməlik şəkildə hədəfə almaq üçün istifadə edir ki, bu da beynəlxalq humanitar hüququn kobud şəkildə pozulmasıdır və müharibə cinayətidir (İnsan hüquqları-Beynəlxalq müqavilələr toplusu, 1998).

2. Ermənistan Azərbaycan Respublikasının mülki əhəlisinin yaşamaq hüququnu pozur.

3. İHAK-ın (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası) 14-cü maddəsinin açıq şəkildə pozulması ilə milli və etnik mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik nəticəsində mülki şəxslərə və mülki infraqurkura qəsdən hücumlar törədilmişdir. Məcburi köçkünlərin, onların evlərinin və digər şəxsi mülklərinin qəsdən hədəfə alınması xüsusi diqqəti cəlb edir. 1991-1994-cü illərdə Ermənistanın törətdiyi etnik təmizləmənin qurbanı olan onlar növbəti dəfə Ermənistanın hədəfinə çevrilirlər. Bu, müharibə cinayəti və insanlığa qarşı cinayətdir (İnsan hüquqları-Beynəlxalq müqavilələr toplusu, 1998).

4. Ermənistan hərbi əməliyyatlar zamanı beynəlxalq humanitar hüququn qadağan etdiyi silah və üsullardan intensiv şəkildə istifadə edib. Tibb müəssisələri və nəqliyyat vasitələri 1949-cu il Birinci Cenevrə Konvensiyasının 35-ci maddəsinə pozaraq hədəfə alınıb.

5. Təhsil obyektlərinə qəsdən və ayrı-seçkilik etmədən hücumlar 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun 51 və 52-ci maddələrinin pozulmasını təşkil edir. Bu, həmçinin Maddədə nəzərdə tutulduğu kimi, hədəflənmiş ərazilərdə yaşayan məktəblilərin təhsil hüququnun pozulmasıdır.

6. Mülki əhəlinin şəxsi mülkiyyətinə ciddi ziyan dəymişdir. Nəticədə onların evləri, mal-qarası, nəqliyyat vasitələri və digər şəxsi əmlakı dağıdılıb və zədələlib ki, bu da onların mülkiyyət hüququnun pozulması deməkdir (İHAK-ın 1-ci Protokolunun 1-ci maddəsi) (İnsan hüquqları-Beynəlxalq müqavilələr toplusu, 1998).

7. Ermənistan öz nəzarəti altında olan mülki şəxslərə münasibətdə beynəlxalq insan hüquqları və humanitar hüquq üzrə öhdəliklərini pozur. Bura digərləri ilə yanaşı, Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun 58 (c) və 77 (c) maddələri, eləcə də Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 38-ci maddəsi daxildir.

Beləliklə, təqdim olunan məqalədə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində yerli dinc əhalinin, xüsusən də uşaqların pozulmuş hüquqları müəyyən edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan BMT ailəsində (2000) Bakı: Elm.
2. Dadaşova, R. (2020) Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü: əsir və girovların hüquqlarının pozulması (Armenia's Military Aggression Against Azerbaijan: Violation of the Rights of Captives and Hostages). İstanbul: Avrasiya Tədqiqat Jurnalı.
3. Dadaşova, R.B. (2018) Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü zamanı uşaq hüquqlarının pozulması. II Beynəlxalq Türk dünyası təhsil dünyası və sosial elmlər konqresi. 6.cild, Sosial humanitar və inzibati elmlər-2. Ankara.
4. Əhmədov, E.I. (2013) Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: Etnik təmizləmə, soyqırım, terror, işğal. II kitab. Bakı, "Letterpress "nəşriyyat evi.
5. Erməni cinayətləri (sənədlər əsasında) (2004) Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi. I c., Bakı: Vətən.
6. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi (2005) Tammətnli elektron materiallar məcmuəsi. Bakı.
7. Həsənov, Ə.M. (2017) Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri. (Azərbaycan, türk, rus, ingilis, fransız, alman, ərəb və Çin dillərində). Bakı :Zərdabi LTD.
8. <http://huquq.org.az/az/news/azerbaijan-isgalci-ve-separatci-ermenistan-30-ildir-ki-beynelxalq-huquq-normalarini-pozur/>
9. <http://justiceforkhojaly.org/sites/default/files/publication/Ali%20Hasanov%20doc.-%20Khojaly.pdf>
10. <http://scfwca.gov.az/store/media/AilaqadinushaqJurnalB1.pdf>
11. <https://mfa.gov.az/files/shares/2nd%20interim%20report%20of%20Ombudsman.pdf>
12. İnsan hüquqları-Beynəlxalq müqavilələr toplusu (1998) Bakı: Azərbaycan.

Göndərilib: 11.02.2022

Qəbul edilib: 18.03.2022